

Gönderim Tarihi: 22.10.2019

Kabul Tarihi: 25.12.2019

KUZEYDOĞU ANADOLU'DA ÖNEMLİ BİR DEMİR ÇAĞI MERKEZİ: POLAT KALESİ (KARS/ARPAÇAY)

An Important Iron Age Center in Northeast Anatolia: Polat Castle
(Kars/Arpaçay)

İbrahim ÜNGÖR

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı,
ibrahimungor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4600-0933

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğu ucunda yer alan Kars, konumu itibari ile birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte Orta Asya'dan Anadolu'ya geçişler için önemli bir köprü görevi de görmüştür. Kafkasların bir parçası olan bölge, bol su kaynaklarına sahiptir. Akarsular tarafından yarılan platolar özellikle yaz yağışlarının da etkisi ile gür otlaklar açısından oldukça zengindir. Günümüzde halen hayvancılık açısından zengin olan bölge, Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüştür. İlk Tunç Çağı'nda hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Karaz Kültürü insanların yoğun bir biçimde yerleştiği bir yer olmuştur. Bölgenin stratejik konumu ve doğal zenginlikleri MÖ 9. yüzyılda siyasi yapılanmasını tamamlayan Urartu Devleti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Kral Menua, I. Argišti ve diğer krallar bölgeye seferler düzenlemiş ve yönetim birimleri kurarak bölgenin yönetimini ellerinde tutmuşlardır. Arpaçay ilçesinde bulunan Polat Kalesi'nin bu anlamda önemli bir merkez olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kars, Arpaçay, Karaz Kültürü, Urartu, Polat Kalesi

Abstract

Located at the northeastern end of the Eastern Anatolia Region, Kars has been home to many civilizations because of its location. It also served as an important bridge for the transition from Central Asia to Anatolia. The region, which is part of the Caucasus, has abundant water resources. The plateaus split by the rivers are rich in lush pastures, with the effect of summer rainfall in particular. The region, which is still rich in animal husbandry, has been inhabited since the Paleolithic Age. Karaz Culture that earned its livelihood by animal husbandry during the Early Bronze Age, was a place where people settled intensively. The strategic location and natural richness of the region did not escape the attention of the Urartian State, which completed its political structure in the 9th century BC. King Menua, Argishti I, and other kings organized campaigns to the region and kept hold of the governing of the region by establishing government units. We guess that Polat Castle in Arpaçay district is an important center in this sense.

Keywords: Kars, Arpaçay, Karaz Culture, Urartian, Polat Castle.

1. GİRİŞ

Anadolu'nun Kafkaslara açılan önemli kapısı olan Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosu içerisinde yer almaktadır. Antik kaynaklarda "Yüksek Ülke" olarak adlandırılan Doğu Anadolu Bölgesi, ortalama yükseltisine bakıldığında Anadolu'nun çatısı konumundadır (Erinç, 1953, s. 4 vd.; Tarkan, 1974, s. 1 vd.). Kars ilinin içerisinde yer aldığı Kuzeydoğu Anadolu ortalama 2.000 metre yüksekliğe, Kars ili ise ortalama 1.768 metre yüksekliğe sahiptir. Ayrıca bölgede yer alan Sarıkamış/Handere Geçidi (2.368 m.), Kağızman/Paslı Geçidi (2.020 m.) ve Digor/Hanlar Geçidi (2.286 m.) bölgede ulaşımı sağlayan yüksek rakımlı önemli geçitlerdir (Şaroğlu-Yılmaz 1986: 83-89; Sevindi, 1999, s. 22; Karageçi, 2016, s. 255; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018, s. 33). Bölgenin geneli bol miktarda yaz yağışı almaktadır. Kars ve çevresi bu sayede hayvancılıkta önemli bir unsur olan gür ve bol çayırılık alanlara sahiptir (Atalay-Mortan, 2011, s. 518-523; Ketin, 1983, s. 502 vd.; Sevindi, 1999, s. 10).

Kars'ın yer aldığı coğrafi alan su kaynakları açısından oldukça zengindir. Bölgenin en önemli su kaynağı Aras Nehri ve Aras nehrine katılan kollardan oluşmaktadır. Kaynağını Bingöl Dağları'ndan alan Aras Nehri, önce kuzey-güney yönünde, daha sonra kuzeydoğuya doğru akar. Pasinler Ovası'ndaki Pasinler Çayı da Aras'a karışır ve doğuya yönelip Kağızman'a doğru akar. Kağızman'dan Tuzluca'ya doğru yönelen nehir, Arpaçay ile Kars ili Digor ilçesi yakınlarındaki Halıkışla'da birleşerek Türkiye-Ermenistan sınırını da oluşturur. Daha sonra Iğdır ilinden geçip Türkiye-Nahçıvan sınırını çizerek doğuya doğru akışına devam eder. Bundan sonra Ermenistan ile İran sınırını oluşturarak kuzeydoğuya yönelen Aras Nehri, burada da Azerbaycan ile İran'ın ülke sınırlarını çizdikten sonra Kura ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür (Darkot-Togan, 1988, s. 557 vd.; Tuncel, 1991, s. 332; Ceylan, 2008, s. 40). Aras Nehri'nin bölgedeki önemli kolları; Arpaçay, Kars Çayı, Karakurt Çayı, Kötek Suyu ve Borluk Deresi'dir (Karageçi, 2015, s.18; Karageçi, 2019, s. 1).

Çalışmamıza konu olan Polat Kalesi, Kars ili Arpaçay ilçesinde bulunmaktadır. Arpaçay; Kars il merkezinin 39 km kuzeyinde yer alır. Arpaçay ilçesinin, Ermenistan ile 10 km sınırı bulunmaktadır. İlçenin rakımı 1675 m kadardır (Ketin, 1983, s. 502-503; Bingöl, 2008, s. 57; Karageçi, 2014, s. 77-78). Arpaçay iklim özellikleri bakımından Erzurum-Kars yöresinin karasal iklim karakteristiğine paralel bir özellik göstermektedir.

Kars ili ve çevresi Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüştür (Kökten 1943_a: 601-613; Kökten 1943_b: 119-121; Karpuz 1977: 1 vd.).

Neolitik Çağ'daki durumu ise açıklığa kavuşmuş değildir¹. Kalkolitik Çağ'dan itibaren bölgedeki yerleşim yerlerinin sayısı belirgin bir şekilde artmaya başlamıştır (Bingöl, 2008, s. 57-71). İlk Tunç Çağı'na gelindiğinde Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Kars ili genelinde de Karaz Kültürü etkili olmuştur (Sagona, 1984; Yalçın, 2012, s. 24-257-265-330-339; Ceylan, 2015: s. 477; Ceylan-Özgül-Kalmış, 2019, s. 26-53). Makalemize konu olan Polat Kalesi'nde izleri görülen Karaz Kültürü; Geç Kalkolitik Çağ'da başlamış ve İlk Tunç Çağı boyunca Doğu Anadolu'nun genelini de içine alan çok geniş bir coğrafyada M.Ö. 3250-1750 yılları arasında devam etmiştir. Bu kültürün izlerinin yoğun bir biçimde görüldüğü ana merkezler dikkate alındığında "Karaz Kültürü"² ifadesini kullanmak bize göre daha doğru gelmektedir. Karaz Kültürü'nü tanımamıza ve tespit etmemize en çok yardımcı olan unsurlardan biri ise Karaz Keramiği olarak adlandırılan siyah, kırmızı ya da kırmızımsı ama özellikle tek renkli el yapımı keramiklerdir (Burney-Lang, 1971, s. 43 vd.; Palumbi, 2003, s. 80 vd.; Pehlivan, 1990, s. 168 vd.; Kushnareva, 1997, s. 44 vd.; Sagona, 1984, s. 1 vd.; Ceylan, 2003, s. 311 vd.; Bingöl, 2003, s. 60 vd.; Karageçi, 2015, s. 45). El yapımı, mika-kum katkılı, fırınlamaya bağlı olarak siyah veya kırmızı-siyah alazlı, çok iyi perdahlı, kabartma ve kazı tekniğiyle yapılmış geometrik desenli olan bu keramik türü, bahsettiğimiz gibi Doğu Anadolu sınırlarını çok aşan bir coğrafyaya yayılmıştır (Özgül-Üngör, 2016, s. 225-240). Transkafkasya'dan Filistin'e, Malatya-Elazığ bölgesinden Kuzeybatı-İran'a kadar bu kültürün unsurlarını görmek mümkündür. Onların mimari üslubu; Tipik yuvarlak mimari yapılar, içlerinde, sekiler, ahşap sütunlar ve el yapımı keramikler, dini ritüellerde kullandıklarını düşündüğümüz antropomorfik bezemeli ocaklar onların izlerini takip etmemizi sağlamıştır (Kelly-Buccellati, 1974, s. 44-54; Pehlivan, 1990, s. 168-175; Ceylan, 2001_b; Bingöl, 2003, s. 119 vd.).

¹ Neolitik Çağ'da bölgenin yerleşim görüp görmediği tam anlaşılamamıştır. Kars ve yakınlarında yer alan Kurbağa, İğdir Gökçeli Höyüğü ve Çıldır Akçakale Adası'ndaki kaya yapıları Kökten tarafından Neolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir bak. / (Kökten: 1947: 431-472.; Kökten 1970: 2-16.; Ceylan 2001_a: 25-30.; Karageçi 2014: 77-95).

² Karaz Kültürü tanımlaması tarafımızca uygun görülmektedir. Bununla birlikte bu kültürü tanımlamak için bilim dünyasında başka isimlerin de kullanıldığı bilinmektedir. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan Hurrilerin farklı bilim insanları değişik isimleri kullanmışlardır. Bunlar: Rus bilim adamı Dzhaparide ve Chubinishvili bu kültüre -Kura-Aras Kültürü-, Piotrovskiy ve Krupnov -Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü-, Dyson, Urmiye Gölü'nün doğusundaki Yanıktepe'den dolayı -Yanık Kültürü-, İsraili bilim adamları -Khirbet Kerak veya Bet Yerah Kültürü-, Hood,-Kura-Aras Kültürü-, Childe -Trialeti Kültürü- demişlerdir. Bunun yanı sıra -Trans Kafkasya Bakır Çağı-, -Doğu Anadolu'nun Bakır Çağı- veya -Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı- ve -Eski Trans Kafkasya Kültürü- deyimlerini de kullanmışlardır. H. Z. Koşay, H. Vary, G. Arsebük, A. Erzen, M. Pehlivan, A. Ceylan, A. Bingöl gibi bu kültür hakkında çalışmalar yürüten bilim insanları ise Karaz Kültürü tanımlamasını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu konu ile ilgili bilgi almak için bkz. (Bingöl, 2016, s. 487-502; Bingöl, 2013, s. 115-134; Özgül-Üngör, 2016, s. 225-240)

Yazılı kaynaklar, Kars ve Arpaçay'ın Urartulardan önce Asurlar için de son derece önemli olduğunu göstermektedir. Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'nın krallık dönemine ait yazılı kaynaklarda bu bölgeden bahsedilmektedir. I. Tukulti-Ninurta'nın kaynaklarında **Nairi** olarak adlandırılan bölge³ (Çilingiroğlu, 1994, s. 7; Çilingiroğlu, 1997, s. 18-20; Salvini, 1967, s. 62; Tarhan, 1982, dipnot 79; Pınarcık, 2012, s. 466-468; Bingöl, 2011, s. 20-40) hakkında değişik görüşler olmakla birlikte, genel anlamda Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer alan Kırhi, Hubuşkia ve Diyarbakır etrafındaki Tumme'den, kuzeydeki Dayaeni/Diauehi topraklarına kadar olan yerler Nairi ülkesi'nin sınırları içinde olarak değerlendirilmektedir (Bingöl, 2011, s. 23). Nairi Ülkesi'nin coğrafi sınırlarına bakıldığında Kars ve Arpaçay'ın da bu ülkenin topraklarında olduğu anlaşılmaktadır. I. Tukulti-Ninurta ardından I. Tiglat-Pilesser, Asur-Bel-Kala, II. Adad-Nirari, II. Tukulti-Ninurta ve Asur Nasip-Pal, Uruatri ve Nairi üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi baskı altına almışlardır. Bu baskıların bir sonucu olarak Uruatri ve Nairi ülkeleri birleşme gereği duymuş ve Urartu Devleti böylece ortaya çıkmıştır (Luckenbill, 1926-1927: 236, 270, 301, 319; Tarhan, 1982: 80). Urartu Devleti'nin, bölgede siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasıyla, Urartu kralları bölgenin hâkimiyetini sağlamak için birçok seferler düzenlemişlerdir. Bu kapsamda, Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786/80), genişleme politikasını uygulamak için kuzey ve kuzeybatıya yönelik bir takım seferler düzenlemiştir. Menua, bu seferleri başarılı kılmak ve kalıcı sonuçlar elde edebilmek için Sarıkamış, Patnos, Pasinler, Iğdır Ovası ve Urmiye Gölü'nün güneyinde yeni kaleler inşa ettirmiştir. Ayrıca kral Menua, mevcut kaleleri de yenileyerek güçlendirmiş olmalıdır. Böylece Kral Menua, kuzey seferi sırasında bölgeyi kalıcı bir şekilde Urartu topraklarına katarak egemenliği altına almaya çalışmıştır. (Bingöl, 2011, s. 23; Özgül-Üngör 2016, s. 225-240). Urartu kralı Menua'nın gerçekleştirdiği bu seferler hakkında Erzurum ili Horasan ilçesinde yer alan Yazılıtaş Yazıtı'nda çok geniş bilgiler verilmektedir. Bu yazıtta yer alan bilgilerin Demir Çağı'nda bölgenin yeni siyasi yapısı hakkında çok önemli bilgiler içerdiği için Türkçe transkripsiyonunu burada vermenin önemli olacağını düşünmekteyiz.

Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla güçlü bir ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı (ve ülkeyi) dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin

³ Asur Anu-Adad Tapınağı'nda ele geçen Prizma Yazıtı'na göre; Nairi Ülkesi sınırları Tumme'den Diaaeni/Diauehi ve Yukarı Deniz'in kıyılarından Murat (Arsania) nehrine kadar uzanmaktadır. Nairi'nin güney sınırını Tumme'nin, kuzey sınırını Diaaeni ülkelerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır (Pınarcık, 2012, s. 459-482).

kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere ıktı. Tanrı Haldi nden gitti. Minua der kj: Diauehi lkesi'ni ele geçirdim ve Kralı Őehir Őařılı'yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Őeřetin lkesi'ne ve Zua Őehri'ne kadar ulaştım. Utuha Őehri'ni... Minua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupurşını önüme çıktı, ayaklar(ıma) kapandı ve (nmde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (demesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?). Minua der ki: ... Oradan iki kral, (yani) Baltulhi boyunun lkesininki ve Haldiriu Őehri'nin lkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırursa veya her kim değişik bir Őey, (yani) "Ben yaptım" söylerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Őivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş işığından yoksun etsinler... (Lehmann-Haupt, 1928-35, no. 27; Tseretheli, 1939, no 10-11, lev. 18-19, res. 32-35; König, 1955-57, no. 23; Melikişvili, 1960, no. 36; Ceylan, 2002, s. 14 vd.; Payne, 2006, s. 68 vd.; Bingöl, 2011, s. 145-164; Ceylan, 2015, s. 489 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2017, s. 322).

Yazıtın da anlaşılacağı üzere Menua, kuzey seferleri sonucunda bölgeyi Urartu egemenliği altına almıştır. Ayrıca Menua'nın bu seferi ile Urartu krallığı, bölgede mevcut olan verimli toprakları ve ticaret yollarını kontrol altına alarak, devletin ekonomik yönden güçlenmesine de katkı sağlamıştır. Menua'dan sonra gelen Urartu kralları da bölge üzerine seferler düzenlemiştir.

Sadece seferlerle yetinmeyen Urartu kralları, Gökçe Gl ile Erzincan arasındaki bölgeyi de ellerinde tutmak için yeni mimari faaliyetlere girerek kaleler ve garnizonlar inşa etmişlerdir. (Tarhan, 1986, s. 285-301; Bingöl, 2011, s. 20-40). Bu alışmamızda ele aldığımız Polat Kalesi'nin, bu dönemlerde Urartu'nun kuzeydoğusunu ele geçirmek, yönetmek ve elde tutmak gibi amaçlarla yapıldığını dşnmekteyiz.

Arpaçay ile ilgili en önemli hususlardan biri bölgenin geçiş gzerghi üzerinde bulunmuş olmasıdır. Bölge, Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş yollarının ve Hazar Denizi'nin güneyinden ve kuzeyinden gelen yollarının merkezinde yer almaktadır. Bu yüksek plato, İnan-Kars-Ağrı-Erzurum-Erzincan karayollarının keşişim noktasında yer alır. Bölge Kafkaslar'ı Anadolu'ya bağlayan önemli askeri ve ticari yolların keşişim

noktasında bulunmuş olması nedeniyle stratejik açıdan oldukça önemlidir (Bingöl, 2008, s. 57-71; Bingöl, 2011, s. 20-40).

2. POLAT KALESİ

Kars ili Arpaçay ilçesinin 5 km kuzeydoğusunda yer alan Polat köyünün 1,5 km. kuzeybatısında bulunan kale, son derece stratejik bir konuma sahiptir. Ekibimiz tarafından 2003 yılı Erzincan-Erzurum- Kars-Iğdır illeri yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilen (Ceylan, 2005, s. 189-200; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018, s. 196-197) kale, verimli Arpaçay ovasını tamamen kontrol altında tutabilecek bir konuma sahiptir. Anakayanın yapısına uygun olarak doğu-batı doğrultulu inşa edilen kalenin batısında büyük bir dere akmaktadır ve kalenin bu kısmı oldukça sarp bir kayalıktır. Kalenin doğusunda ise yayvan bir tepe bulunmaktadır. Kale, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına çok yakın bir konumda yer alması nedeniyle Kafkaslar'ın önemli bir parçasıdır. Konumu itibari ile tarihi açıdan değerlendirildiğinde Kafkasya coğrafyasının Anadolu'ya giriş kapısı konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kalenin batısında Anadolu'ya, doğusunda Asya içlerine, kuzeybatısında Kafkaslara, güneybatısında ise İran Yaylası'na kadar uzanan tarihi doğal yollar yer almaktadır. Kalenin, yukarıda bilgilerini verdiğimiz İlk Tunç Çağı kültürleri zamanında ilk yerleşimini gördüğü anlaşılmıştır. Daha sonra ise Urartu Kralı Menua veya I. Arğişti zamanında kalenin Urartu mimari üslubuna uygun olarak yenilenerek güçlendirildiği anlaşılmıştır (Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018, s. 196-197).

Kalenin mimari yapısına bakıldığında büyük ölçüde tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kalenin mimari yapısı batı, kuzey ve doğu yönlerinde görülebilir durumdadır. Kalenin sur duvarları yer yer 2 m kadar ayakta kalabilmiştir. Kale, doğu-batı yönünde 50 m. uzunluğa, güney-kuzey yönünde ise 25 m genişliğe sahiptir. Kalenin sur duvar yapım tekniğinde, Urartu mimarisinde sıkça karşımıza çıkan kiklopik teknik⁴ uygulanmıştır. Batı tarafında sur duvarları 1 m ile 2 m arasında değişen ölçülere sahip olan kalenin doğu tarafında farklı bir sistem uygulanmıştır. Kalenin dışarıdan saldırılara açık olabileceği düşünülen bu yönünde çift duvar sistemi uygulanarak⁵ güvenliğin artırılması amaçlanmıştır. Bu sur

⁴ Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır illerinde A. Ceylan başkanlığında uzun yıllardır sürdürdüğümüz tarihi ve arkeolojik bilimsel çalışmalar kapsamında çok sayıda Urartu kalesi tespit edilmiştir. Bu kalelerin birçoğunda tıppik olarak kiklopik tekniğin uygulandığı görülmüştür. Erzurum'da Harami Kalesi, Karakale Kalesi, Erzincan'da Taşbulak Kalesi, Iğdır'da Kasımntığı Kalesi, Kars'ta Sıraşlar Kalesi bu tip tekniğin kullanıldığı kalelerdendir (Ceylan, 2008, s. 1 vdd.; Ceylan, 2015, s. 1 vdd.; Özgül, 2016, s. 137-157; Günaşdı, 2016, s. 113-135; Günaşdı, 2013, s. 113-131. Üngör, 2018, s. 93-129). Urartu sur duvarları hakkında geniş bilgi için (bak Çilingiroğlu, 1983, s. 28 vd.)

⁵ Urartularda bazı kale yapılarında çift duvar sisteminin kullanıldığı bilinmektedir (bak. Çilingiroğlu,

duvarının kalınlığı 3 ile 3.5 m arasında değişmektedir. Urartu kalelerinde genelde sur duvarları tek bedenli olarak yapılır. Ancak bazı kalelerin çift bedenli surlarla çevrilmiş olduğu da bilinmektedir. Kuzeybatı İran'da bulunan Bastam Kalesi (Kleiss 1980: 299-304; Çilingiroğlu 1983: 37; Ceylan 2015:137-159), Erzurum'da Tepeköy Kalesi (Özgül 2016: 137-157), Ardaha Çıldır'da bulunan Sengertepe Kalesi (Ceylan-Ceylan 2018: 116-119) bu tip sur tekniğinin kullanıldığı kalelere güzel örneklerdir. Kalenin giriş kapısı ise batı sur duvarı ile güney sur duvarlarının birleştiği yerde yapılmıştır. Bu kapının genişliği 1.5 m'dir.

Kalede yapılan incelemelerde elde edilen keramikler İlk Tunç Çağı (Karaz) ve Demir Çağı'na aittir. Bu kalede incelenen Karaz tipi keramikler siyah renkli iyi fırınlanmış ve ağırlıdır. Kars bölgesinde bu tip keramiklere sık rastlanmaktadır. Karaz Keramiği bazen kırmızı, bazen de devetüyü renkte olabilmektedir. Karaz tipi keramiklerin yayılım sahalarına baktığımızda; Erzurum Karaz (Sagona, 2000, s. 331; Ceylan, 2015, s. 477), Van Dilkaya (Çilingiroğlu, 1988, s. 220), Erzincan Aktepe Höyük (Ceylan-Üngör, 2018, s. 48; Ceylan-Günaşdı vd., 2018, s. 85-102), Gümbüren Kalesi (Ceylan-Bingöl vd., 2016, s. 447-472), Erzurum Pulur (Koşay-Vary, 1964, s. 63; Ceylan, 2008, s. 81.), Karaz (Sagona, 2000, s. 331; Ceylan, 2015, s. 477), Güzelova (Ceylan, 2015, s. 159), Ardahan Beşiktepe (Ceylan-Ceylan, 2018, s. 97-99), Iğdır'da Karakoyunlu Aktaş Kalesi (Ceylan-Özgül, 2018, s. 104-108), Kars'ta Yağlıca Kalesi (Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018, s. 214-216), Elazığ Norşuntepe (Yalçın, 2012, s. 267), Adıyaman Hayaz Höyük (Thissen, 1985, s. 76 vd.) Hatay Tabara el Akrad (Hood, 1951, s. 114), İran'da Yanıktepe (Perferrec, 2001, s. 40 vd.), Ermenistan'da Garni (Sagona, 1984, s. 232), Filistin'de Khirbet el Kerak (Albright, 1926, s. 28) ve daha çok sayıda merkezde rastlanmıştır.

Kalede tespit edilen bir diğer keramik grubu da Demir Çağı keramikleridir. Bu keramikler araştırma ekibimiz tarafından Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir (Ceylan, 2005, s. 195; Bingöl, 2008, s. 59; Karageçi, 2014, s. 83; Karageçi, 2015, s. 118). Urartular tarafından kullanıldığı bilinen asıl çanak çömlek mal grubu kırmızı perdahlı olan mallardır. Bu keramik grubu *Urartu Saray Keramiği* olarak tanınır (Erdem-Konyar 2011: 268-288). Bununla birlikte Urartu keramikleri üzerinde yapılan son çalışmalar; pembe-krem hamurlu mallar⁶, devetüyü-Krem

1983, s. 37vd.; Özgül, 2016, s. 148).

⁶ Bu mal grubunun renkleri pembeden kiremit rengine kadar değişen tonlarda hamur rengine sahip olabilmekte ve hamurun renginde astarlı olmaktadır. Geniş bilgi için bak. (Erdem-Konyar, 2011, s. 268-288).

astarlı mallar, Urartu kalelerinde en yaygın olarak görülen Kahve astarlı mallar ve kaba mallar olarak tanınan; el yapımı, kum, iri taşçık, saman ve bazen de mika katkılı yetersiz ısıda pişmiş mallar gibi çeşitli formlarda karşımıza çıkabilmektedir (Erdem-Konyar 2011: 268-288). Polat kalesinde incelen Orta Demir Çağı keramikleri Urartu keramikleri arasında değerlendirilmiştir (Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018, s. 196).

Polat Kalesi'nin bir diğer önemli unsuru ise kalenin batı, kuzey ve doğu yönlerinde halen ayakta kalabilmiş olan mimari yapısıdır. Kalenin sur örgüsü belirttiğimiz yönlerde yer yer 2 m kadar ayaktadır. Kale için bahsettiğimiz diğer özelliklerle birlikte bu mimari kalıntılar kalenin tarihlendirilmesi ve diğer tanımlamaların yapılması için elimizi oldukça güçlendirmiştir. Urartu kalelerinde sur duvarı yapım teknikleri bazı özelliklere sahiptir. Bunlar üzerinde çok önemli bir çalışma yapan A. Çilingiroğlu, Polat Kalesinde de karşımıza çıkan kiklopik yöntemi şöyle tanımlamaktadır: Taş blokları büyük boyutlu olanlardan seçilmiştir. Taşların yüksekliği 65-75 cm arasında değişmekle birlikte bazı kalelerde 1 m ölçülerindeki taşlar da kullanılabilir. Taş bloklarının dış yüzeylerinde çok az işçilik uygulanır. Bu taşlar beş veya daha fazla kenarlıdır. Taş blokları arasında oluşan büyük boşluklar bazen küçük boyutlu taşlarla kapatılır. Urartu sur örme yöntemi gereği taş bloklar ana kaya üzerinde açılan yataklara oturtulur. Her taş sırası en alttan yukarı doğru 10 ile 15 cm içeri çekilerek örülür. Böylece içe doğru bir eğim elde edilmiş olunur. Bu yöntemle yapılan sur duvar tekniğinin en güzel örneklerinden biri Aşağı Anzaf Kalesi'dir (Çilingiroğlu, 1983, s. 28 vd.; Belli-Ceylan, 2004, s. 29-40). Bu bilgiler ışığında bakıldığında Polat Kalesi'nde uygulanan mimari yapım tekniği Urartularda uygulanan kiklopik yapı tekniğine uyum sağlamaktadır. Mimari unsurlarda kullanılan taş bloklarının ölçüleri, ana kayaya açılan yataklar, içe doğru yapılan eğim bu tekniğe uyumluluğu açıkça göstermektedir.

3. SONUÇ

Polat Kalesi, Kalkolitik Çağ sonlarından itibaren tüm Doğu Anadolu'ya yayılan Kafkasya kökenli Karaz Kültürü'nün izlerini taşıması ve stratejik konumundan dolayı Urartuların Kafkasya politikası açısından önemli bir kale olduğunu söyleyebiliriz. Polat Kalesi'nin içinde bulunduğu Kars bölgesi, zengin madenleri, su kaynakları, geniş otlak ve meraları bakımından toplumlar tarafından gözdardı edilemeyen bir bölge olmuştur. Bu bakımdan Urartu kralları hem devlete ekonomik kaynak sağlamak hem de Kafkasya coğrafyasına açılmak için Menua döneminden itibaren bölgeye seferler düzenlediğini yazılı ve arkeolojik kaynaklardan bilmekteyiz.

Bölgenin Urartu egemenliğine geçmesi ise I. Arğışti döneminde olmuştur. Urartular, bölgedeki yerel krallıkları egemenlikleri altına alarak, kuzey ve kuzeydoğuya yönelik genişleme politikaları amacıyla bölgede bir takım yeni kaleler kurmakla birlikte stratejik öneme sahip olan kaleleri de yeniden inşa etmişlerdir. Urartuların bu politikaları sonucunda Polat Kalesini yeniden inşa ederek kullandıklarını söyleyebiliriz. Zira kalede kullanılan sur duvar yapım tekniklerinin Urartu dönemi kale mimarisini yansıttığını söylemek mümkündür. Kalenin sur duvarları kriklopik tekniğe uygun biçimde yapılmıştır. Ana kayaya oturtulan taşlar, her sırada bir miktar içe doğru çekilerek örülmüştür. Bundan dolayı kalenin mimari yapısı Urartuların varlığını ispatlaması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda bölgede bulunan Yoğunhasan, Zivin, Kırankaya ve Taşdere kaleleri gibi Polat Kalesi'nin de Urartular tarafından lojistik destek ya da idari merkez olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

A. Ceylan başkanlığında bölgede 1998 yılından itibaren sürdürülen yüzey araştırmaları 2014 yılından itibaren A. Bingöl tarafından başarılı bir şekilde sürdürülmektedir. Bölgede çok sayıda kale ve benzeri yerleşim alanları tespit edilmiştir. Bu merkezlerde elde edilen sonuçlara göre kronolojik tespit yapılmaktadır. Polat Kalesi'nde de bazı tespitler yapılmış ve kale İlk Tunç Çağı ve Orta Demir Çağı Urartu dönemine tarihlendirilmiştir. Burada bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatmak gerekmektedir. Bu kalede incelenen keramikler için Urartu saray keramiğinin bire bir aynısının aranmaması gerekir. Urartularda kullanılan keramik türleri bu çalışmada belirtilmiş ve bu kalede tespit edilen keramiklerle uyum sağlamaktadır. Bir diğer husus ise mimari üsluptur. Urartularda saray yapısı gösteren kalelerde kullanılan mimari malzeme son derece düzgün bir işçilikle yapılırken merkezden uzaklaştığında bu işçiliğin azaldığı görülebilmektedir. Polat Kalesi mimarisi de Urartu mimarisi ile uyumlu olmakla birlikte daha kaba bir işçilikle ortaya çıkan duvar yapılarına sahiptir. Bu kale ve yakınlarında yeni tespit edilen merkezlerde yapılacak bir çalışmanın Urartuların kuzey, kuzeydoğu siyasi, ticari ve idari yapısı ile ilgili çok önemli bilgileri açığa çıkaracağı kaçınılmazdır.

4. KAYNAKLAR

- Albright, W. F. (1926). The Jordan Valley in the Bronze Age. *AASOR*, 13-74.
Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). Türkiye bölgesel coğrafyası. İstanbul.
Belli, O. & Ceylan, A. (2004). 2002 yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu kaleleri kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(2), 29-41.
Bingöl, A. (2003). *En eski çağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Kars ve çevresi*.

- Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Bingöl, A. (2008). Arpaçay'da tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 57-71.
- Bingöl, A. (2011). Kars ve çevresinde Demir Çağı yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 20-40.
- Bingöl, A. (2013). Hurriler'in siyasi organizasyonları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 115-133.
- Bingöl, A. (2016). Kars ve çevresinde Karaz yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 487-502.
- Burney, C. A. & Lang, D. M. (1971). *The peoples of the hills: ancient Ararat of Caucasus*. London.
- Ceylan, A. (2001_a). *Sarıkamyş tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2001_a). Erzurum Ovası'nda önemli bir merkez: Cinis Höyük. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (26), s. 29-42.
- Ceylan, A. (2002). Yazılıtaş-Horasan. *Çağlayan Aras*, 1(1), 14-15.
- Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20(2), 311-324.
- Ceylan, A. (2005). 2003 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22(2), 189-201.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 1998-2008)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Bingöl A. & Karageçi M. (2018). *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Bingöl A., Özgül O., Üngör İ. & Günaşdı Y. (2016). 2014 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 33(1), 447-472.
- Ceylan, A., Günaşdı Y., Özgül O., Ceylan N., Üngör İ. & Kalmış G. (2018) Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırması (2016). *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35(1), 85-102.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2017). Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 313-350.
- Ceylan, A. & Ceylan N. (2018). *Doğu'nun sönmeyen yıldızı Akçakale ve Çıldır araştırmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. & Üngör, İ. (2018). *Eskiçağ'da Erzincan kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. & Özgül O. (2018). *Eskiçağ'da Iğdır kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. Özgül O. & Kalmış G. (2019). Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve çevresindeki yansımaları. *Uluslararası Antikçağ Döneminde Maraş*

Sempozyumu, Kahramanmaraş.

- Ceylan, N. (2015). "Urartuların İran'daki Krali Kenti: Bastam", *Belgü*, 1/2, s.137-159.
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu krallığı tarihi ve sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çilingiroğlu, A. (1983). Urartu sur duvarları üzerine düşünceler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, II, 28-37.
- Çilingiroğlu, A. (1988). Van Dilkaya höyüğü kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 9(I), 229-247.
- Darkot, B. & Togan, Z. V. (1988). Aras. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s. 557 vd.
- Erdem, Ü. Aylın & Konyar, E. (2011). Urartu çanak çömleği/ Urartian pottery. K. Köroğlu, E. Konyar (Ed.) *Urartu Doğu'da Değişim* içinde (ss. 268-285). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu coğrafyası*. İstanbul.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler ülkesinde önemli bir Urartu kalesi: Avnik. *TÜBA-AR*, 19, 113-135.
- Hood, S. (1951). Excavations at Tabara el Akrad 1948 1949. *Anatolian Studies*. 1, 113-47.
- Karageçi, M. (2014). Arpaçay Havzası'nda Tunç Çağı yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 77-95.
- Karageçi, M. (2015). *Arpaçay Havzası'nda tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars.
- Karageçi, M. (2016). "Borluk Vadisi Erken Demir Çağı mezarı", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek S. 1, 253-265.
- Karageçi, M. (2019). Yüzey araştırmaları ışığında Kars-Digor ilçesi'nin eskiçağ tarihi. *Kars ve Kafkasya Tarihi Hakkında Yazılar* içinde (ss. 49-72). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Karpuz, H. (1977). Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı kaya resimleri. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, 10/(212), 1-6.
- Ketin, İ. (1983). *Türkiye jeolojisine genel bir bakış*. İstanbul.
- Kleiss, W. (1980). "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B. C.", *American Journal of Archaeology*, Vol. 84, No. 3 (Jul., 1980), pp. 299-304.
- Koşay, H. Z. & Vary, H. (1964). *Pulur kazısı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kökten, İ. K. (1943a). Kars'ın tarihöncesi hakkında ilk kısa rapor. *Bellekten*, 7(27), 601-613.
- Kökten, İ. K. (1943b). Doğu Anadolu Kars bölgesinin tarihöncesi araştırmalarına dair ilk not. *DTCFD*, 1(2), 119-121.
- Kökten, İ. K. (1947). 1945 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan tarih öncesi araştırmaları. *Bellekten*, 11(43), 431-472.
- Kökten, İ. K. (1970). Yazılıkaya'da ve Kurbanağa mağarasında (Kars Çamuşlu) yeni

- bulunan dip tarih resimleri. *Karseli*, 6(69), 2-16.
- König, F. Wilhelm (1955-57). *Handbuch der Chaldischen Inschriften, archiv für orientforschung herausgegeben von ernst weidner*, Beiheft 8, Graz.
- Kushnareva, K. K. (1997). *The Southern Caucasus in prehistory (stages of cultural and socioeconomic development from the eighth to the second millennium B. C.* Pennsylvania: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Lehmann-Haupt, C. F. Friedrich (1928-35). *Corpus inscriptionum Chaldicarum I-II*. Leipzig.
- Luckenbill, D. D. (1926-1927). *Ancient records of Assyria and Babylonia I-II*, New York.
- Marilyn, Kelly-Buccellati (1974). The excavations at Korucutepe, Turkey 1968-70. preliminary report. *Journal of Near Eastern Studies*, 1(33), 44-54.
- Melikişvili, G. A. (1960). *Urartskie klinoobraznye nadpisi*. Moskova.
- Özgül, O. (2016). Erzurum'da stratejik bir Urartu kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR*, 19, 137-157.
- Özgül, O. & Üngör, İ. (2016). Erikua'da stratejik bir Urartu merkezi: Kasımıntıği Kalesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 225-240.
- Palumbi, G. (2003). Red-Black pottery: Eastern Anatolian and Transcaucasian relationships around the mid-fourth millennium B. C. *Ancient Near Eastern Studies*, 40, 80-134.
- Payne, Margeret, R. (2006). *Urartu çivi yazılı belgeler kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pehlivan, M. (1990). Karaz Kültürü ve Hurriler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi FenEdebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 168-175.
- Perferec, E. (2001). *Kuzeybatı İran'da gri çanak-çömleğin değişim süreci* Tarbiat Müderris Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tahran.
- Pınarcık, P. (2012). Urartu Krallığı'nın tarihi coğrafyası hakkında yeni öneriler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII(2), 459-482.
- Sagona, A. (1984). The Caucasian region in the Early Bronze Age I-III. *Bar International Series 214 (i)*. Oxford: BAR Publishing.
- Sagona, A. (2000). Sos Höyük and the Erzurum region in late prehistory: A provisional chronology for Northeast Anatolia. *Varia Anatolica*, XI, 329-335.
- Sagona, A. (2006). Ortaçağ'dan önce Kars. *Kars, Beyaz Uykusuz Uzakta*, Ed. F. Özdem, İstanbul, s. 11-30.
- Salvini, M. (1967). *Nairi e Ur (u) artri, contributo alla storia della formazione del regno di Urartu*, Roma.
- Sevindi, C. (1999). *Sarıkamış'ın coğrafi etütü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Şaroğlu, F. & Yılmaz, Y. (1986). Doğu Anadolu'da Neotektonik dönemdeki jeolojik evrim ve havza modelleri. *MTA Dergisi*, 107, 83-89.
- Tarhan, M. T. (1982). Urartu Devletinin kuruluş evresi ve kurucu krallardan 'Lutupri=Lapturi' hakkındaki yeni görüşler. *Anadolu Araştırmaları*, VIII,

69-.

Tarhan, M. T. (1986). Urartu Devleti'nin yapısal karakteri. *Türk Tarih Kongresi*, IX, 285-301.

Tarkan, T. (1974). Ana çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi. *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı (Erzurum ve Çevresi)*. Erzurum. 7-22.

Thissen, L. C. (1985). The Late Chalcolithic and Early Bronze Age pottery from Hayaz Höyük. *Anatolica*, XII, 75-130.

Tuncel, M. (1991). Aras, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 332-335.

Tseretheli, G. B. (1939). *The Urartean monuments in the Georgian museum*. Tbilisi.

Üngör, İ. (2018). Urartu Devleti'nin kuzey bölgesinde önemli bir kale: Tuzla Kalesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17 Ek), 93-129.

Yalçın, H. G. (2012). *Die Karaz*. İstanbul: Ege Yayınları.

EKLER

Harita 1. Kars İl Haritası

Fotoğraf 1. Polat Kalesi Uydu Görüntüsü

Fotoğraf 2. Polat Kalesi

Fotoğraf 3. Polat Kalesi Doğu Sur Duvarları

Fotoğraf 4. Polat Kalesi Sur Duvarları

Fotoğraf 4. Polat Kalesi Batı Sur Duvarları

Fotoğraf 4. Polat Kalesi Keramik Örnekleri